

Muziek om te overleven

Auschwitz, Lodz, Theresienstadt, Birkenau - plaatsen van de dood, maar ook van muziek. In concentratiekampen en in getto's werd gezongen, gespeeld en gecomponeerd. Uit een innerlijke noodzaak, voor hoop en vrees, om te overleven of op bevel. Veel muziek heeft de kampen overleefd. Violist Adriaan Stoet en pianist Tjako van Schie brengen de indrukwekkende cd 'Shtil, di nakht iz oysgeshternt' opnieuw uit. Op hetzelfde moment verschijnt 'Dus gezang fin Geto Lodzh' van Brave Old World.

door DICK LANING

Tijdens een van de vele slapeloze nachten in Theresienstadt schreef Ilse Weber een even vrolijk als wrang kinderrijmpje: 'Rira, rirarutsch, / wir fahren in der Leichenkutsch. / Rira, rirarutsch, / wir fahren in der Kutsch. / Wir stehen hier und stehen dort / und fahren flink die Leichen fort. / Rirarutsch / wir fahren in der Kutsch.'

Theresienstadt was een bijzonder kamp. De Duitsers wilden de wereld laten geloven dat daar op zo'n zestig kilometer van Praag een 'normale' joodse stad was. Muziek en theater werd er daarom niet alleen getolereerd maar zelfs aangemoedigd. Wat cynisch zou je kunnen zeggen dat er zodoende veel moois in Teresin is ontstaan. In werkelijkheid was het een doorgangskamp, van waaruit 'veroordeelde joden' naar Auschwitz werden afgevoerd om te worden vermoord.

In dit voorportaal van de hel leefde Ilse Weber twee jaar. De jonge vrouw ontfermde zich over de vele zieke kinderen in het kamp. Overdag verpleegde ze, 's nachts schreef ze teksten en componeerde ze muziek. Haar liederen zong ze voor de kinderen en volwassenen, zichzelf begeleidend op mandoline. Ilse Weber heeft de oorlog niet overleefd: ze was 41 toen ze samen met haar zoon Tommy naar de gaskamers van Auschwitz werd gebracht. Volgens overlevenden van Theresienstadt heeft ze de kinderen die ze verzorgde 'vrijwillig' in de dood begeleid. Na de oorlog brachten medegevangenen van Ilse de gedichten en liederen die ze had geschreven naar haar man Willi, die talrijke concentratiekampen had overleefd. De Noorse zangeres Bente Kahan zette de teksten in 1997 op muziek; nog steeds brengt ze haar programma 'Stimmen aus Theresienstadt' in verschillende theaters in vele landen.

'Rira, rirarutsch, / was einst wir hatten, is jetzt futsch. / Rira, rirarutsch, / is längst schon alles futsch. / Die Freude aus, die Heimat weg. / den letzten koffer fährt, oh Schreck. / Rirarutsch, / jetzt fort die Leichenkutsch.'

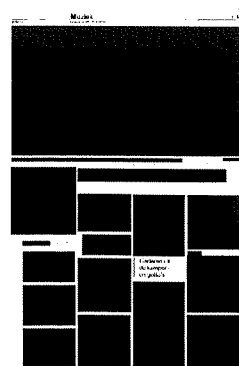
Als je Adriaan Stoet op de nu opnieuw uitgegeven cd 'Shtil, di nakht iz oysgeshternt' (Stil, de nacht is vol van sterren) de melodie van het titellied hoort spelen, denk je onwillekeurig aan Ota Sattler, de Praagse violist die door de SS'ers werd gedwongen te spelen, terwijl zijn vrouw en kinderen voor hem langs liepen, op weg naar de gaskamer. En hoor je op de net verschenen cd 'Dus gezang fin Geto Lodzh' (de liederen van het Lodz-getto) Michael Alpert bewogen zingen in het wiegeliedje 'Makh tsi di eygelekh' (Sluit je ogen) van Yishaye Shpigl, dan hoor je de hopeloosheid die velen in de kampen tot zingen bracht.

In alle concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog werd gespeeld en gezongen. Soms tegen de honger en de ellende, vaker op bevel. Zowel in de doorgangskampen als in de vernietigingskampen moest muziek worden gemaakt. Auschwitz had op een gegeven moment een groot symfonieorkest en een brassband, er kwam een jazzorkest, een vrouwenorkest; in Birkenau klonken de weemoedige violen van zigeuners. Het spelen was niet alleen om de kampeleiding te vermaken: halfdode gevangenen marcheerden op marsmuziek en executies werden muzikaal 'begeleid'.

Violist Adriaan Stoet en pianist Tjako van Schie speelden al enkele jaren 'leuke joodse melodietjes' als toegift, voor ze achter de geschiedenis van die melodieën kwamen. 'We merkten dat het publiek ze waardeerde, dus zochten we waar de melo-

dieën vandaan kwamen', vertelt Stoet. 'We schrokken ons rot toen we merkten dat de liederen die we speelden uit getto's en kampen kwam. Als je dat weet luister je die muziek opeens heel anders. We hebben het boek van Barbara Kallish gelezen over haar kampervaringen en over de muziek. Daar word je koud van. In 1995 hebben we vervolgens een cd opgenomen. Toen in een heel kleine oplage. De vraag naar die muziek is nog steeds zo groot, dat de cd nu opnieuw is uitgebracht.'

Hoe zwaar ook de achtergrond, Stoet en Van Schie leggen het drama er niet dik bovenop. Hun spel is sober en juist daardoor veelzeggend. Dat kan ook worden gezegd van 'Dus gezang fin Geto Lodzh' van Brave Old World. Dit internationaal gelauwerde kwartet heeft Jiddische liederen gearrangeerd die zijn ontstaan in het getto Lodz (Polen). De liederen zijn opgetekend door etnomusicologe Gila Flam en eerder gepubliceerd in haar boek 'Singing for Survival'. Centraal op deze cd staan de liederen van Yankele Herskowitz, een straatzanger die zijn liederen op straat zong, staand op een houten kist, aanvankelijk vaak begeleid door een violist. Herskowitz, die de oorlog overleefde, was een symbool in het getto. Zijn 'Rumkovski Khayim' is het onder de overlevenden bekendste lied uit Lodz. Het wordt op de cd op een ontroerende manier gezongen door Ya'akov Rotenberg, die het kamp overleefde. Het is niet eens de indrukwekkendste bijdrage, want met name Michael Alpert glorieert in zijn ingetogen zang en spel (viool). Lang niet alle muziek die in de mensonterende omstandigheden van de kampen en getto's tot stand kwam is origineel. Vaak werden nieuwe, dubbelzinnige of juist niet mis te verstane teksten gezongen op bestaande melodieën. Waren het in Lodz vooral straat- en volkszangers van wie muziek is overgebleven, in Theresienstadt en andere kampen werd ook veel 'serieuze' muziek gecomponeerd. Een bekend voorbeeld is 'Quatuor pour la fin du temps' dat Olivier Messiaen in 1940 als krijgsgevangene componeerde. In 1941 werd het werk

in het Duitse gevangenenkamp in Görlitz voor het eerst uitgevoerd, voor een publiek van vijfduizend gevangenen.

Parodie

Op 'Shtil, di nakht iz oysgeshternt' vind je ook 'Moorsoldaten' dat al in 1933 in het SS-kamp Börgermoor werd geschreven en daarom het eerste lied wordt genoemd dat in een concentratiekamp werd geschreven. Nadien is het veel bekender geworden als 'Peat Bog Soldiers', een lied dat diende als een symbool van verzet.

Een traditioneel Jiddisch liedje is het satirische Yihkes. De veertienjarige Miriam Harel maakte in Lodz een treurige parodie, waarin ze verhaalt van haar honger en van de dood om haar heen. Het originele volksliedje en de versie van Harel staan achter elkaar op 'Dus gezang fin Geto Lodzh', met een veelzeggende stilte ertussen.

Ilse Weber eindigt in Theresienstadt haar kinderrijmpje zo:

'Rira, rirarutsch, / man spannt uns vor die Leichenkutsch. / Rira, rirarutsch, / man spannt uns vor die Kutsch. / Hätt' sie geladen unser Leid, / wir kämen nicht drei Schritte weit. / Rirarutsch, / zu schwer wär' dann die Kutsch.'

☞ 'Shtil, di nakht iz oysgeshternt' is verschenen bij EMI. Adriaan Stoet en Tjako van Schie presenteren de cd tijdens een concert op 21 april in de Synagoge te **Zwolle** (20 uur). Verder: Concertgebouw Amsterdam (1 mei, 10 uur). 'Dus gezang fin Geto Lodzh' van Brave Old World is verschenen bij Winter & Winter.

In alle concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog werd gespeeld en gezongen. Soms tegen de honger en de ellende, vaker op bevel.

Foto REUTERS